

BÜROKRASI, BATILILAŞMA, LAİKLEŞME

Prof. Dr. Halil İNALCIK *

Türkler, XI. yüzyılda İslâm dünyasına girerek bu dünyayı idare etmeye başladıkları zamandan itibaren devlet idaresine yeni bir gelenek getirdiler. Bozkır imparatorluklarından gelen bu gelenek, devletin herşey üstünde mutlak eylem bağımsızlığı ve kamuya ait meselelerde yasama hakkının Hakan'a/Devlet'e ait olması biçiminde tanımlanabilir. Böylece, İslâm dünyasında ortaya çıkan Türk devletlerinde, türe (toru, tüzük, yasa) veya kanun, şeriatın dışında varlığını sürdürüyor, ve kamu hayatını, devlet siyasetini biçimlendirmede esneklik sağlayarak ve şeriat kurallarını en liberal biçimde yorumlayarak, devleti onun yüksek çıkarlarına en uygun şekilde idare ediyordu. Kanun rejimi aynı zamanda, gerçek durumların zorladığı reform ve yenilikleri getirmekte de kolaylık sağlıyordu. Geniş düşünceli Osmanlı uleması, devletin bağımsız işleyiş ve yasama faaliyetini, şeriat'ın istihsan veya maslaha kuralına göre yorumlamaktaydı. Şeriatı daha katı yorumlayanlar ise, geniş düşünceli ulema tarafından onaylanan devlet kanunlarının, şeriat'e aykırı bid'at, dine aykırı yenilikler olduğunu iddia etmekte idiler. Bu iddia, devletin yasama gücünü destekleyen "resmi" veya bürokratik ulema ile, toplumda devlete ve seçkin sınıfa karşı halkın sözcüsü rolünü benimseyen "popüler" ulema arasında sürekli bir çekişmeye yol açmıştır. Popüler ulema için camide verilen hutbeler kuvvetli bir propaganda aracı sağlamaktaydı. Şeriat'ın liberal yahut katı yorumları, XVI. yüzyılın ortasından itibaren Osmanlı/Türk toplumunda siyasi, kültürel ve sosyal çatışmalara yol açmış, ve XIX. ve XX. yüzyılda görülen yenileşme akımının hız kazandığı sırada, "ilericiler" ile "gericiler" arasındaki hararetli mücadelelerin ilk aşamasını oluşturmuştur.

Eski Türk devletlerinde seçkin, yönetici elit zümre; vergi ödeyen üretici sınıfların, başka deyimle reayanun üzerinde, ayrı imtiyazlı bir statüye sa-

* Bilkent Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü.

hipti, ve bunun tam bilincindeydi. Ancak, bu zümre, Osmanlı patrimonyal hanedan devletinde, batı feodal rejiminde olduğu gibi, imtiyazlı statüsünü babadan oğula geçiren bir aristokrasi yaratmadı. Patrimonyal Hükümdar, hizmet edecekleri kendi kontrolü altında yetiştirip yönetici elit zümresine yerleştirmekteydi Yönetici zümre içinde merkezi bürokrasi, herşeyi düzenleme gücü ile özel bir konumdaydı. Hükümdarın mutlak patrimonyal haklarını temsil eden merkezi bürokrasi, devletin mutlak denetim ve idare sistemini oluşturmakta idi ve hükümdar/ devlet çıkarlarını herşeyin üstünde tutarak bunun için gerekli bir nizam ve kanun sistemi geliştirebiliyordu. Tek bir kelimeyle, hükümdar adına merkezi bürokrasi, küttâb, devleti bağımsız biçimde mutlak kontrolü altında tutmakta idi. Böylece bürokrasi, gerçekte sultanın patrimonyal mutlakiyetini paylaşıyordu. XIX. yüzyılda Namık Kemal'in temsil ettiği hürriyetçiler işte bu nitelikte bir bürokrasiye karşı idiler.

Sırf devlet çıkarı kaygısıyla, halkı ve geleneği ikinci planda tutan bu tip bir bürokrasi, ilerici reformlardan sorumluydu ve Osmanlı devletinde bürokratik reform, devletin selâmeti için batılılaşmaya yol açan akımın asıl kaynağıdır. Bu merkezi örgüt, doğal olarak, sivil, askerî ve dini bürokratlar- dan oluşuyordu. Yönetici elitin, aynı zamanda fiilen kendi çıkarını güden güçlü imtiyazlı bir zümre oluşturduğunu da burada eklemek gerekir.

XIX. yüzyılda yönetici elit, Tanzimat ricali, "devlet" için en iyi siyasetin Batı ile ittifak ve özdeşleşmek, batılılaşmak olduğuna inanmıştı. Kırım Savaşı (1853-1856) bunun bir ölüm-kalım sorunu olduğunu kanıtlamış, 1839-1877 döneminde merkezi bürokrasi, imparatorluğun bütünlüğünü ve varolan siyasi ve sosyal sisteminin korunmasını güvenceye almak için tek çıkar yolun batılılaşma ve batı ittifakı olduğunda karar kılmıştı. Habsburg ve Romanov imparatorluklarının Balkanlar ve Kafkasya'da askerî emperyalizmi, batılılaşma sürecini son noktasına kadar güçlendirme için bir zaruret olarak ileri sürülmekte idi; dış tehdit ve iç baş-kaldırmalar, bürokratik mutlak denetimi meşrulaştıran nedenlerdi; ve bu, tarihte daima böyle olmuştur.

Öbür yandan sivil ve askerî bürokratlar, imparatorluk sisteminin son dağılış sürecinde, 1878-1914 döneminde, "Osmanlılığın", daha sonra da bağımsız Türk ulus ve kültürünün baş savunucuları olarak ortaya çıkacaklardır. Bu sivil ve askerî bürokratlar, ilkin Tanzimat döneminde başlatılmış olan "Osmanlılık" ideolojisi ve halkın temel hakları konusunda, patrimonyal saltanata karşı çıkmaktan da çekinmediler. Bu kavramlar, bürokrasi için siyasi iktidarı meşrulaştırma yolunda yeni prensipler idi. Bu arada, 1880'lerden itibaren, birleşmiş, kaynaşmış bir Osmanlı toplumu yaratmak ideali ile her vilâyette Avrupalı pozitif bir eğitim sistemine dayanan idadi

liselerin açılması, bu eğitim seferberliği, batıcı lâik görüşte bir kuşak yetişmesini sağladı. Atatürk nesli, "münevverân", bu temeldeki askeri mekteplerde ve idadilerde yetişti; batılılaşma, 1908 Jön Türk Devrimi ile Kurtuluş Savaşı sırasında, elit zümre arasında kökleşmiş bir gelenek, vazgeçilmez bir ideal, bir kurtuluş simgesi, bir ideoloji halini aldı. İmparatorluğun son batış yıllarında bürokratlar ve "münevverân", İslam ve Batılılaşma yanına "Türkleşme"yi, Osmanlılık yerine getirdiler. Bugün, bütün İslam dünyasında bürokratik elit, başta subaylar olmak üzere yeni bir değerler sistemi ve meşruluk kuralı olarak milli irade ve batılılaşmayı patrimonyal devletin yerine tek alternatif olarak düşünüyorlarsa, bu gelişmenin ilk örneğini Osmanlı bürokratları vermiştir.

Eğer Türkiye, Türk vatandaşı kavramını, Türk kimliğini ve milli kültürünü geliştirerek modern dünyada bağımsız bir millî devlet olarak ortaya çıktıysa, bu esas itibarıyla bu bürokrat, "münevverân" adı altında toplanan kuşak içinde karizmatik liderlerin çabaları sayesinde olmuştur. Bu zümre "halk iradesini", patrimonyal hükümdar meşrûluğu yerine koyarak kendi denetim ve egemenliğini kurmaya çalışmıştır. Batılılaşma ve millî irade, millî kurtuluş ve bağımsızlık aynı zamanda bu zümrenin egemenliği için tek meşrûluk prensibi idi. Bu, Şerif Mardin'in Max Weber'i izleyerek dediği gibi "yeni bir onur prensibinin" gelmesi demektir. (Mardin'in açıklamadığı bu onur kavramı, Weber sosyolojisinin bir temel kavramıdır, hakimiyet ve onur sosyal kademeleşmeyi belirleyen bir sosyal ilişki prensibi biçiminde anlaşılmalıdır). Türk toplumu söz konusu olduğunda, bürokrasinin öncü olduğu bu gelişmeyi; kaynağında, ta Bozkır hakanlıklarından gelen devletin varlığı ve meşrûluğunu, ilâhi emirlerde değil, devletin devamlılığında, devletin çıkarlarında bulan devlet geleneğinde aramalıdır.

Tarihe bakarsak görürüz ki, Osmanlı devletinin batılılaşma süreci, her defasında değişik amaçları olan çeşitli aşamalardan geçmiştir. Osmanlı devletinin ilk zamanlarında idareciler, Hıristiyan Avrupa'nın silâh ve âletlerini almayı hayatî bir sorun olarak gördüler; ateşli silâhlar 1390'larda alınmıştır. Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olan Varna zaferi (1444) tüfeğin ve Wagenburg taktığının (tabur cengi) benimsenmesiyle mümkün olmuştur. (Tabur Cengi savaş meydanında, savaş arabaları ve topların bir daire biçiminde kale gibi düzenlenmesini, ilkin Macarlar Osmanlılara karşı kullanmışlardır). Bu alıntılar, Osmanlı'nın askeri gücünü batılılarla eşit düzeye getirmek ve doğulu rakiplerine karşı onları üstün kılmak amacıyla yapılmıştır. Böylece, genelde "batılılaşma" Osmanlı tarihinin her döneminde tespit ettiğimiz bir süreçtir. Gemi mühendisliği, yeni istihkâm yöntemleri, denizcilik, topçuluk ve askerî taktikler buna dahildir. Dini bakış açısından, bürokrat ulema, bu tür teknik alıntıları yasaklayan dinî bir kural olmadığını düşünmekte ve Hz. Muhammed'in savaşta düşmanın hilelerine baş

vurmanın caiz olduğu hakkındaki hadisine dayanmakta idiler.

Bu tür becerilerin, Osmanlı ülkesinde cömert bir biçimde ödüllendirilmesi, Rönesans İtalya'sında bilinmekteydi; böylece Türkiye bir çok ünlü batılı ustanın ilgisini çekmişti. Meselâ, Leonardo da Vinci'nin Haliç'e bir köprü inşa etme projesi saray arşivinde bulunmuş ve yakın zamanlarda Franz Babinger tarafından yayınlanmıştır. Bu ilk dönemde Osmanlı kültürünün İtalya'dan nasıl birçok alet, hatta âdetler aldığını Cahane ve Tietze'nin *Lingua Franca* adlı eserindeki terim ve sözcükler yansıtır. 1492'den itibaren İspanya ve İtalya'dan kovulan yüz bine yakın Yahudi, Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli şehirlere yerleştirilmiş ve bu, değişik sanatların, özellikle Selanik ve Safed'de gelişmiş bir yünlü sanayinin kurulmasına neden olmuştur. Kanuni döneminde Tophanede Alman topçu ve başka Avrupalı ustalarının çalıştığını biliyoruz. Kesin bir şekilde söyleyebiliriz ki, Osmanlı Türkiyesi, Batılı olmayan ülkeler arasında, Batı medeniyeti ile yakın ilişkiye girmiş olan ilk ülkedir. Savaş, ticaret, tutsaklar, dönmeler, mülteciler aracılığıyla çeşitli bağlantılar, Pera, Selanik ve Beyrut gibi Avrupalı tüccar topluluklarını içeren liman şehirleri, yakın kültür ilişkilerini mümkün kılmakta idi.

Ancak, Osmanlı batılılaşması bu aşamada, tek tek kültür öğelerinin alınması ile sınırlıydı. Osmanlı acculturationu, kültür alıntıları aşamasında kalmıştır. İkinci aşamaya, 1683-1699 savaş döneminde batı Hristiyan dünyasının toptan saldırısı karşısında gelinmiştir. XVIII. yüzyıl, askerlikle ilgili alanlarda batılı ilimleri öğretmek üzere Avrupa'lı uzmanların çağrıldığı, askerî okulların açıldığı ve matbaanın getirildiği dönemdir. Böylece, Osmanlı kafası, sadece harp teknolojisi alanında tek tek alıntılar ile değil, ilk defa pozitif batı ilmi ile temasa geliyordu. Daha XVII. yüzyıl sonlarında, Osmanlı aydın bürokratlarının, İtalya'da eğitim görmüş Fenerli Rum Ortodoks dininde aydınlarla yalı ve konaklarda en liberal biçimde tarih, felsefe, siyaset ve ahlak konularını tartıştıkları bir çeşit klüpler meydana çıktığını da işaret edelim. Dünya coğrafyasını batılı gözü ile nakleden Kâtip Çelebi, Copernicus'un kosmolojisini tanıtan İbrahim Müteferrika birer istisna değildi.

Bu dönemde elit arasında, Osmanlı/Türk düşüncesinde, laiklik akımının başlangıcı sayılabilecek yeni bir dünya görüşü yaygınlaştı. En önemli değişim, Türklerin batı toplumlarına ve medeniyetine sempatik tavrıydı; bu değişik davranış, her çeşit kültür özdeşleşmesinin ön şartı oluşturan hayranlık ve anlama arzusu idi. İlk Osmanlı aydınlanma çağı diyebileceğimiz bu kapsamlı batılılaşma süreci, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile giderek büyüyen siyasi ve ekonomik bağımlılığı ile ilgili idi ve azimli yandaşları reformcu bürokratlar arasından çıkmakta idi.

Osmanlı Batılılaşmasının üçüncü aşaması, 1839'da Gülhane Hattı ile Batı idari ve siyasi kurumlarını aktaran uygulamalar ve Osmanlı devletinin bu temele dayanarak yeniden yapılandırılması ile başladı. Bununla beraber, Koca Reşit Paşa gibi liberal düşüncedeki reformcu bürokratlar dahi halkın değer sistemine saygılı olarak, bu reformları İslâm toplumunun iyiliği için alınan teknik araçlar olarak değerlendiriyorlardı. Aslında radikal niteliği olan bu girişimin açıklaması ve gerekçesi olarak, eskiden olduğu gibi, devletin bekası fikri egemendi. İmparatorluğun 1833-1839 döneminde Mısır bunalımı sırasında düştüğü çaresiz durum karşısında, idarede batılılaşma kaçınılmaz bir zaruret olarak görülüyordu. Tanzimat, yani devlet idaresinin batı örneğinde yeni nizamlarla yapılanması olarak bilinen liberal reformlar, aslında bir takım Fransız kanunlarının uygulanmasından ibaretti. (Bu Fransız merkezîyetçi idare ve hukuk nizamları, günümüz Türkiye idare sisteminde hala etkilidir.) Tanzimat reformları, Avrupa krallıkları modeline göre merkezi bir bürokratik devlet sistemi yaratmayı amaçlıyordu. Devletin bekası, bürokratlar için daima en son, hayati amaçtı. Fakat idare alanında alınan bu Batılı düzenlemeler, özellikle Hristiyan reaya ile Müslümanlar arasında kanun önünde eşitlik prensibinin kabulü, geleneksel Osmanlı toplumunda derin bir devrimi, laikleşme doğrultusunda önemli değişiklikleri gündeme getirmekte ve İslâm geleneklerine bağlı halk ve aydınlar arasında tepkiyle karşılanmakta idi. Cumhuriyet döneminin radikal laikleşme politikası için bu bir başlangıçtı.

Başka bir yoruma göre reformlar, Batılı kapitalist hükümetler tarafından tavsiye ve kabul ettirilmiştir ve daha çok o milletlerin genişleyen pazar ihtiyaçlarını karşılamaya yarıyordu, (özellikle 1838 andlaşmaları) Bu reformlar, batılılara ve imparatorluğun gayri Müslim teba'asına, ticari, idari ve hukuki imtiyazlar veren liberal bir rejim getirmekte idi.

Tanzimat döneminin liberal reformları, 1876'dan ilân edilen ilk Osmanlı Anayasası ile doruğa ulaştı. Yeni Osmanlılar, Kanun-i Esasî rejimiyle mutlakîyetçi bürokrasi idaresi yerine halkın sesini idarede hakim kılmak amacını güdüyorlardı. Bu gelişme 1950 Demokrat Parti hükümetinin iktidara gelmesiyle bürokrat idareye karşı tepkinin bir ifadesi olarak yorumlanabilir. 1876-1877'de Osmanlı'nın kısa ömürlü parlamentolu hükümet deneyimi, konuyla ilgili bir monografi yayımlayan Devereux'ye göre aslında oldukça başarılı olmuştur. Ancak, hükümetin seçimlerde çok ilkel bir oylama sistemine başvurduğunu da söylemek gerekir. Her halükârda, Avrupa dışındaki ilk anayasalardan biri olan Osmanlı Anayasası, 1923 Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru atılmış en önemli bir adımdır. Cumhuriyet döneminde 80 yıl süren siyasi tecrübe, XIX. yüzyıldaki liberal hareketin aracısız bir ürünü olan anayasa sisteminin, herşeye rağmen Türkiye'nin siyasi yaşamında

bir biçimde Ziya Gökalp'in sosyolojik yazılarında ifadesini buldu.

Namık Kemal ve Ziya Paşa, batılı kanun ve nizamları dışarıdan esinlendiği ve yukarıdan kabul ettirildiği; hem geleneksel sosyo-ekonomik sistemi hem de geleneksel değerler sistemi üzerinde yıkıcı etkiler yaptığı gerekçesiyle şiddetle eleştiriyorlardı. Bu yazarlar, batılılaşmayı bürokratik zorbalık ile özdeşleştiriyorlar, böylece hükümete karşı halk tepkisini dile getirmeye çalışıyorlardı. Halk batılılaşmayı, geleneksel esnaf düzeninin bozulması, Avrupa makine mamullerinin (bir Beypazarı ihtisab listesinde batılı mala mali fatura denir) pazarı istilâsı sonucu ortaya çıkan işsizlik, İslâmî gelenekler ve değerler sisteminin yozlaştırılması olarak değerlendiriyordu. Bir bakıma, dinî tepki yeni sosyo-ekonomik koşullarda geçim yolları güçleşen sınıfların tepkisinin bir ifadesi biçimindeydi.

Namık Kemal ve Ziya Paşa, Türk halkının sorun ve görüşlerini şöyle dile getirmekte idiler:

1. Batılılaşma reformları, Batı Avrupa ile işbirliği yapan bir bürokrasi tarafından zorla kabul ettirilmiştir. Bürokratlar, böylece memleket çıkarlarının çözümünü, yalnız kendi çıkarlarıyla ilgilenen yabancı güçlere bırakmaktadır.

2. Bürokratlar, batılılaşmayı kendi istibdatlarını sağlamlaştırmak için kullandılar. Kemal ve Ziya bu durumu değiştirmek için bir anayasa ve parlamento rejimi düşlemekte idiler.

3. Ziya ve Kemal, asıl sorunun ekonomik niteliğinin farkındaydılar. Kapitülasyon imtiyazları altında ithal edilmiş Avrupa makine dokumaları dampinginin, memleketteki yerel sanayii öldürdüğünü ve geleneksel sanatların yerini alabilecek hiçbir yerel sınai işletme olmadığından işsizliğin yaygınlaştığını acı acı gözlemlemekte idiler.

4. Batı tarafından yürütülen ekonomik sömürü o devirde bilinen bir gerçektir. Namık Kemal 1869'da şöyle yazmaktaydı: *"Nihayet İngiltere ile olan ticaret antlaşmasını yenileyebildik. Ancak nasıl? Maliyemizin feci halini gören sabık Lord Palmerston anlayışlı davranıp lehimize bazı değişikliklere taraftar oldu... Soru şudur: Bab-ı Âli, diplomasi yolu ile Avrupalı güçlere, kapitülasyonlar altında zorla kabul ettirilen insafsız şartları gösterir ve bizim haklı konumumuzu onlara kabul ettirebilir mi? Eğer Osmanlılar, yeni bir savaş (Ruslara karşı) açar ve yenilirse, büyük devletler, böyle bir felâketin medeni dünya üzerindeki neticelerinin tamamıyla farkındadırlar."* Kemal, memleketin ekonomik çöküşünden kapitülasyonları ve buna göz yuman Tanzimatın liberal siyasetini sorumlu tutuyordu. Kemal, iç gelişme projeleri ile doğal kaynakların Osmanlılar tarafından işletilmesini öneriyordu (Cumhuriyet döneminde Millî İktisat denilen siyaset).

5. Batıya olan bağımlılık sonucu dışarıdan kabul ettirilen reformları eleştiren Yeni Osmanlılar, aynı zamanda batının kültür, ahlak ve âdâbda taklit edilmesini şiddetle eleştirmektedirler.

Yeni Osmanlılar kültür ile medeniyet arasında kesin bir ayırım yapmakta idiler. Endüstrileşmede, ticaret ve diğer maddi alanlarda Batılı usûllerin alınmasına taraftar olmakla beraber kültür ve yaşam tarzında Avrupa ile özdeşleşmeyi reddediyorlardı.

Kayda değer ki, yeni Osmanlılar, aynı zamanda kanun egemenliğine dayanan meşruti bir hükümet ve idare programını, İslami ilkelere bağladılar. Anayasa hazırlanırken her maddenin müftü tarafından incelenmesini ve müftünün oyuna bağlı kalınmasını talep ettiler. İslâm toplumundaki bozuklukların kaynağının İslam dini olduğu iddiasına şiddetle karşı geldiler. Tam tersine anarşi ve çöküşün sebebi, şer'îatın tam uygulamaya geçirilmemesi ve ikili bir adli sistemin sürdürülmesidir, diyorlardı. Özetle, 1860'ların Yeni Osmanlılar hareketi, denetimsiz Batı kapitalizminin sömürüsü ve Batıların memleketteki bürokratik işbirlikçilerine karşı bir karşı çıkış olarak tanımlanabilir. Hareket, batılılaşma ile bürokratik istibdat idaresine karşı yöneltilmiştir. Daha da ilginç, hareket, duygusal özünü ve değerler sistemini İslam'da buluyordu. Durum, günümüz toplumunda meydana çıkan çekişmelerin çok eskilere gittiğini göstermesi bakımından ilginçtir.

Modernizasyona, kültür ve medeniyet ayrılığı olarak bakan ikili bakış açısını reddeden Atatürk, batılılaşmayı en radikal sonucuna götürdü. Yeni Türkiye ulus-devletinde atılacak mantıklı adım, devletin tam olarak lâikleştirilmesiydi. Osmanlı yazı lâikleşmesi iflâs etmişti. Atatürkçülükteki total laiklik, dogmatik İslama bağlı Şer'î atıcı muhafazakarlar tarafından reddedilmekle beraber günümüzde hareket tüm İslâm dünyasında temel bir sorun olarak tartışılmaktadır. Atatürk hiçbir zaman dini bir reformcu olmaya özenmediği halde, gerçekte yalnız devlet ve toplumda değil genel olarak İslamiyette ileriye dönük derin bir devrim yapmıştır. Laikliğin, Türk toplumunda bir çok karmaşık soruna çözüm getireceği düşünülüyor ve devletin bekası için bir zaruret olarak görülüyordu.

İslamiyet, Müslümanların kişisel ve kamusal bütün amellerini, öteki dünyada selâmeti için denetlemeyi öngörür. Laik prensiplerden hareket eden devrim kitlelerin bu inançta olduğu bir topluma kabul ettirildiği için, nâzik bir durum ortaya çıkmamıştır. Devrim; pratikte, ülkedeki bütün inanç tarzlarını ve mezhepleri bir seviyeye getirecek ve toplumda dini çelişki sebeplerini ortadan kaldıracaktı. Atatürk'ün devrim stratejisi, reformları TBMM'de kanunlaştırmak, böylece millet iradesi olarak yerleştirmekti. O, reformların, Türk devletinde sonunda bürokratik istibdada son vermek amacı güden yöntemler olduğunu ileri sürmekte idi. Bürokrasi, en aşırı

yorumuyla, devlet gücünün bir istibdat vasıtası sayılmasıdır. Bu da, temelde Osmanlılar'ın patrimonial devlet anlayışından kaynaklanıyordu. Şimdi onun yerin millet iradesi ve eğitim geliyor. Yeni Türkiye'de modernleşmede en etkin yol, İslamî öğretinin hakim olmadığı laik bir eğitim sistemi olacaktı. Böyle bir sistem altında yetişmiş yeni kuşağın, laik ulus-devletin garantisi olacağı düşünülüyordu. Hatırlanacağı üzere, başka kaygılarla da olsa, bu eğitim politikası daha 1880'lerde uygulanmaya başlanmıştı. Ancak Cumhuriyet'in 80. yılında gerçek olan şey, Türk toplumunda eğitilmiş ile eğitimsiz, batıcı ile gelenekçi vatandaşlar arasında bir ayrılığın oluşmasıdır. Bu durum, sosyal sınıfları çaprazlamasında, kültür sorununun Türk toplumunda en önemli sorun olduğunu kanıtlar görünmektedir. Çünkü din ve eğitim belli bir dünya görüşünü ve yaşam tarzını ifade etmek ve oluşturmakta kesin bir role sahiptir.

Türk tarihinin reform hareketinde son radikal aşamayı temsil eden Atatürk'ün temel amacı, Türkiye'yi Batı milletler topluluğunun eşit ve tam üyesi yapmaktır. Kendisinin ulus-devlet programı da bu amaca yöneliktir. Fakat Hıristiyan Batı'nın değişmez önyargıları, devam etmiştir. Batıda, Türkiye Cumhuriyeti'ni, Osmanlı devletinin devamı veya geri kalmış bir İslam ülkesi ile özdeşleştirmeye devam eden bir eğilim vardır. İçeride de Ata'dan altmış yıl sonra bugün tarihi kimlik ve kültürel eğilim bakımından Osmanlılığın gelenekçiliğinin Türkiye'de bir keredede canlanmış olduğu iddia edilmektedir. Yeni Osmanlılar döneminde belirtilen kaygılar geri gelmişe benzer.

Tek parti sisteminde tam anlamında modernleşmiş bir Türkiye için uygulanan radikal kanunlar, Türkiye'de bugün bazı kesimler tarafından ya sorgulanmakta ya da açıkça yok sayılmaktadır. Kayda değer ki, 1950'lerde Demokrat Parti rejimi zamanında yüze çıkan İslamî gelenekçi tepki, aynı zamanda bürokrasinin asırlık vesayet politikasına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Demokrat partinin ekonomik ve sosyal alanlardaki yetersizliği 27 Mayıs 1960 darbesine yol açmış ve seçimlerde kitlelerin protestosuna hız kazandırmıştır. 27 Mayıs devrimi, bir bakıma vesayetçi bürokrasinin geri gelmesi gibi yorumlanmıştır.

1960'larda Atatürk'ün partisi CHP bünyesinde halkçılık umdesini öne alan ve sosyal-ekonomik alanda ilerleme için partinin devrimci ilkesini harekete geçirmek isteyen, başta Bülent Ecevit olmak üzere, genç bir aydın sosyalist grup oluştu. Eski kadronun tutuculuk ve kişisel çıkar ve rehabet içinde olduğunu vurguladı. Parti dışında, radikal devrimci bir sosyalist zümre, çoğunlukla Atatürk'ün milli devlet ilkelerini unutarak, Türkiye'nin sorunlarını çözmek amacıyla yeni bir programın savunuculuğuna soyundu. Batı'nın sözde iyi niyet ve yardım iddialarını gözardı eden sosyalistler,

temel olarak kapitalist Batı'nın, kendi ekonomik sisteminin doğası gereği, az gelişmiş toplumları denetimsiz bir biçimde istismar ettiği inanandaydılar. Öte yandan, gelişme ve sosyal barış için mevcut imkânların kısıtlı olduğunu göz önüne alan partiye bağlı sosyalistler, ekonominin bir plân altında denetlenmesinin zaruri olduğu düşüncesinde idiler. Hatta partiye bağlı sosyalistlerin çoğunluğu, demokratik usûllere bağlı kaldıklarını söyledikleri halde, devrimci bir azınlık Batılı hükümet tarzının gerçek gelişmeye uygun olmadığını ileri sürmekte idiler. İlimli sosyalist grup, emekçiler için sendikalizmi uygulama ve sosyal barışı sağlama imkânını buldu.

Bugün Türkiye, içerisinde ortaçağ Osmanlı bürokratik patron-kul sistemini büyük ölçüde aşmış, sosyal bakımdan giderek farklılaşan çoğulcu bir topluma doğru gelişen bir ülke manzarası sergilemektedir. Özellikle bürokrasi sultanının azalması ve liberal pazar ekonomisinin gelişmesiyle 1980'lerden itibaren Türkiye'de gerçekten batılı vesayetçi bürokrasinin geri gelmesinden söz edilemez. Yeni koşullarda başka bir ideolojiye dayanan bürokrasi, bu sosyal gelişimi anlamak ve sorunları çoğulcu demokrasi içinde çözmeyi benimsemek zorundadır. Bugün dünya düzeni de ancak böyle bir çözümü kabul eder. Türkiye'nin içinde bulunduğu iç ve dış sorunlar bunu gerektirir. Osmanlı tarihine baktığımızda, savaşı, devleti yıprandıran, gelişimden alıkoyan baş faktör olarak tespit etmekteyiz.